

QABİL ƏLİYEV
Bakı Dövlət Universiteti
Tarix elmləri doktoru, professor
E-mail: Qabil-Aliyev@mail.ru

İQTİSADI TARİXİMİZİ ÖYRƏNƏN ELMİ MƏKTƏB HAQQINDA

Açar sözlər: Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan tarixi, elmi məktəb, akademik Ə.S. Sumbatzadə, professor Ə.P.Əliyev, professor T.T.Vəliyev

Ключевые слова: Бакинский Государственный Университет, История Азербайджана, научная школа, акад. А.С.Сумбатзаде, проф. А.П.Алиев, проф. Т.Т.Велиев.

Key words: Baku State University, Azerbaijan history, scientific school, acad.A.S.Sumbatzade, prof.A.P.Aliyev, prof.T.T.Veliyev.

Azərbaycantarixinin, xüsusən XIX əsr dövrünün müasir elmi əsaslar əsasında yazılması akademik **Əlisöhbət Sumbat oğlu Sumbatzadənin** adı ilə bilavasitə bağlıdır. Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində Ümumi tarix kafedrasının bazasında “Azərbaycanın iqtisadi tarixi” istiqaməti üzrə elmi məktəbin yaradılması və inkişafı Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Əlisöhbət Sumbatzadənin 50 illik elmi və pedaqoji fəaliyyətinin nəticəsi olmuşdur.

Əlisöhbət Sumbat oğlu Sumbatzadə 1907-ci il yanvarın 21-də Abşeronun Əmircan kəndində neftçi ailəsində dünyaya göz açmış, ilk təhsilini Suraxanı mədən məktəbində almışdır. 1921-1926-cı illərdə Bakı Müəllimlər Seminariyasında oxumuş, müəllim ixtisasına yiyələnmişdir. Seminariyanı bitirdikdən sonra Bakı şəhəri 19 saylı məktəbdə müəllim işləmiş və eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Universiteti (indiki Bakı Dövlət Universiteti) Şərq fakültəsinin tarix-etnologiyaşöbəsində təhsilini davam etdirmişdir. 1930-cu ildə Universitet təhsilini vaxtından tez və müvəffəqiyyətlə başa vurmuş və elmə böyük həvəs göstərməsi ilə müəllimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Müəllimlərinin tövsiyyəsi ilə aspiranturaya daxil olan gənc Əlisöhbət Sumbatzadə aspirantura təhsilini də vaxtından qabaq – 1931-ci ildə bitirmiş və Azərbaycan SSR Xalq Komissarlar Sovetinin qərarı ilə Gəncəyə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda müəllim işləmək üçün göndərilmişdir. 1932-ci ildə dosent elmi adını almışdır. Gənc alim 30-cu illərdə Gəncə ali məktəblərində və xüsusi dəvətlə Tbilisidə Cənubi Qafqaz Mühəndislik İnstitutundapedaqoji fəaliyyətləməşğul olmuşdur.

1939-cu ildə SSRİ Elmlər AkademiyasıAzərbaycan filialının Tarix İnstitutunda elmi işçi kimi fəaliyyətə başlamışdır. O, burada ilk ciddi elmi-tədqiqat əsərini – XIX əsrdə Azərbaycanda Rusiya imperiyasının müstəmləkə əsarətinə qarşı ən böyük xalq çıxışı olan1837-ci il Quba üsyanı haqqında dissertasiya işini tamamlamış və 1942-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasında müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır.

Əlisöhbət Sumbatzadə 1941-ci ildən 1957-ci ilə kimi davamlı Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində Ümumi Tarix kafedrasında dosent, professor, kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Tələbələrin ana dilində dərslik və dərs vəsaitləri çatışmazlığındanciddi sıxıntı çəkmələrini nəzərə alaraq bu dövrdə Azərbaycan dilində Avropanın son orta əsrlər və yeni tarixi üzrə vəsaitlər hazırlamağa başlamışdı. Onun “Böyü coğrafi kəşflər”, “İtaliya tarixi XVI-XVII əsrlərdə”, “Orta əsrlər tarixi üzrə xronoji cədvəl”, “XI-XVI əsrlərdə Fransa tarixinin oçerkləri” (sonuncu prof. Ə.M.Şahmalıyevlə birlikdə) adlı vəsaitləri 40-50-ci illərdə bir-birinin ardınca nəşr edilmişdi. Bundan əlavə, “Qərbi Avropa orta əsrlərin sonunda”, “İngiltərə və Hollandiya XV-XVIII əsrlərdə” aqdlı adlı dərs vəsaitlərini də tərtib etmiş və çap üçün hazırlamışdı.

Azərbaycan Dövlət Universiteti professor Əlisöhbət Sumbatzadənin simasında sözün əsil mənasında böyük pedaqoq alim qazanmışdı. O, dərin ensiklopedik biliyi, geniş dünyagörüşü, gözəl natiqlik qabiliyyəti və yüksək mədəniyyəti ilə tələbə auditoriyasını valeh edirdi. 1954-cü ildə ona professor elmi adı verildi, 1955-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 1958-ci ildə həqiqi üzvü seçildi. O, universitetdə işlədiyi illərdə istedadlı tələbələri seçib elmi-tədqiqat işinə cəlb edilməsi, elmi işlə məşğul olmağa yönləndirilməsi sahəsində böyük xidmətlər göstərmişdi.

Əlisöhbət Sumbatzadə universitetdə çalışdığı müddətdə pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı, fundamental elmi araşdırmalar aparmağı davam etdirmişdi. XX əsrin 40-cı illərindən etibarən onun elmi yaradıcılığında Azərbaycanın sovet hakimiyyətinə qədərki dövrdə, Bakı sənaye rayonu istisna olmaqla, geridə qalmış feodal-patriarxal qaydaların hökm sürdüyü ölkə olması haqqında qərarlaşmış fikrin yanlış olması, ölkəmizin XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində kapitalist münasibətlərin inkişaf səviyyəsinə görə o zamankı Rusiya imperiyasının mərkəzi regionları ilə bir sırada durmasını tutarlı faktlarla sübut edilməsibəslə yer tutmuşdur. O 1948-ci ildə müvəfəqiyyətlə müdafiə etdiyi “XIX əsrdə Azərbaycan iqtisadi tarixinin yaradılması təcrübəsi” mövzusunda doktorluq dissertasiyası ilə yeni elmi istiqamətin əsasını qoymuş və fundamental əsərlərin yaradılmasına səbəb olmuşdur. Qısa müddət ərzində Azərbaycanda XIX yüzillikdə kənd təsərrüfatının (1958) və sənayenin (1964) inkişafı haqqında sanballı monoqrafiyalar və çoxlu sayda elmi məqalələr hazırlayıb nəşr etdirməklə keçmiş SSRİ miqyasında bu dövrün iqtisadi tarixinin və kapitalizmin inkişafı probleminin ən nüfuzlu mütəxəssisi kimi şöhrət qazanmışdır. XX əsrin 60-80-ci illərində SSRİ Elmlər Akademiyası Tarix elmləri bölməsində “SSRİ-də kapitalizmin mənşəyi” üzrə Ümumittifaq problem komissiyasının üzvü kimi elmi konfranslarda dərin məzmunlu məruzələri ilə iqtisadi tarixin aktual problemlərinə diqqəti cəlb etmiş, yeni tədqiqatlar aparılmasına təkan vermişdir.

Akademik Əlisöhbət Sumbatzadə 1957-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti seçildikdən sonra da BDU ilə sıx əlaqə saxlamış, Dövlət İmtahan Komissiyalarına rəhbərlik etmiş, qabiliyyətli tələbələrin elmi tədqiqat işlərinə cəlb edilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Diplom müdafiələrində diqqətini çəkən bacarıqlı tələbələrin təyinatla Elmlər Akademiyasının Tarix, Şərqsünaslıq və

İqtisadiyyat institutlarına göndərilməsinə nail olmuş, onların bir qisminin daha sonra SSRİ-nin daha çox inkişaf etmiş nüfuzlu elmi mərkəzlərində aspiranturada oxumasına, elmi staj keçməsinə, tədqiqatçı kimi püxtələşməsinə yardım göstərmişdir. Beləliklə, öz ətrafına istedadlı gənc mütəxəssisləri toplayan böyük alim Azərbaycanın iqtisadi tarixini dərinlən araşdıran və bir-birinin ardınca fundamental əsərlər yaradan elmi məktəbin başçısına çevrilmişdir.

Gənc alimlərin bütün problemlərinə diqqət və həssaslıqla qayğı ilə yanaşan akademik Əlisöhbət Sumbatzadə elmi rəhbər və məsləhətçi kimi yüksək ixtisaslı elmi kadrlar hazırlanması sahəsində böyük işlər görmüşdür. Onun rəhbərliyi altında 40-a qədər gənc mütəxəssis namizədlik, 10-dan çox alim doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bu yetirmələrinin də yaxından iştirakı ilə həm XVIII-XIX əsrlərdə və XX əsrin əvvəllərində, həm də Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi tarixinin müxtəlif aspektləri araşdırılmış, sanballı tədqiqat əsərləri, keçmiş ittifaq miqyasında maraqla qarşılanan monoqrafiyalar yazılmışdır. Bu əsərlər içərisində akademik Əlisöhbət Sumbatzadənin redaktoru və əsas müəlliflərindən biri olduğu üç cildlik “Azərbaycan tarixi” (1958-1975) adlı ilk ümumiləşdirilmiş kitab xüsusi yer tutur. Bununla görkəmli alim Azərbaycan tarixinin yazılıb yaradılmasına çox böyük töhfə vermişdir.

Ə.S.Sumbatzadə Dağıstan, Kabarda-Balkar, Qaraçay-Çərkəz və digər Qafqaz respublikalarının elmi-tədqiqat mərkəzlərində və universitetlərində iqtisadi tarix üzrə mütəxəssislər hazırlanmasına da öz töhfəsini vermişdir. Böyük alim Qafqaz regionunun iqtisadi tarixinə, kapitalizmin inkişafı probleminə həsr edilmiş elmi-tədqiqat əsərlərinin yazılmasında fəal iştirak etmiş, çoxlu sayda namizədlik və doktorluq dissertasiyalarına rəy vermiş və onlara opponentlik etmişdir.

Akademik Əlisöhbət Sumbatzadə uzun müddət ərzində Azərbaycanda elm təşkilatçısı kimi misilsiz xidmətlər göstərmişdir. AMEA-nın vitse-prezidenti, İctimai elmlər bölməsinin akademik katibi, Tarix İnstitutunun və Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifələrində çalışmışdır. Azərbaycan tarix elmini Tehranda (1966), Berlində (1974), San-Fransiskoda (1975), Edinburqda (1978) və digər yerlərdə keçirilmiş beynəlxalq simpozium və konqreslərdə ləyaqətlə təmsil etmişdir. Azərbaycanın Əməkdar Elmi xadimi fəxri adını almış, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və medallarla təltif edilmişdir.

Azərbaycan tarixinin yazılıb yaradılmasında son dərəcə böyük xidmətlər göstərmiş bu böyük alim 1992-ci ildə vəfat edənə qədər səmərəli elmi fəaliyyətini davam etdirmişdir. Tariximizin müxtəlif məsələləri haqqında 20 əsər və monoqrafiya, 160-dan çox elmi məqalə onun böyük elmi mirasıdır.

Akademik Əlisöhbət Sumbatzadənin Bakı Dövlət Universitetində əsasını qoyduğu “Azərbaycanın iqtisadi tarixi” istiqaməti üzrə elmi məktəb XX əsrin 60-80-ci illərində universitetin SSRİ tarixi və Azərbaycan tarixi kafedralarında fəaliyyətini davam etdirmiş, sanballı elmi araşdırmalar aparılmışdır. 1960-cı ildən ömrünün sonuna– 1992-ci ilə kimi Bakı Dövlət Universitetində SSRİ tarixi kafedrasında dosent, professor, kafedra müdiri vəzifələrində çalışmış **Əli Pirəli oğlu Əliyev** elmi yaradıcılığında sovet

dövründə Azərbaycanın neft sənayesinin tarixinin tədqiqi mühüm yer tutmuşdur. O, 1966-cı ildə “Kapitalist neft inhisarlarına qarşı mübarizə və Sovet neftinin dünya bazarına çıxması tarixi (1920-1937-ci illər)” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etmiş, 1967-ci ildə professor elmi adı almışdır. 160-dan çox elmi əsərin, o cümlədən 10 monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitinin müəllifi olmuşdur. Onun 1987-ci ildə nəşr etdirdiyi “İmperializm dövründə çarizmin xarici siyasəti” adlı monoqrafiyası elmi yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Əsərdə Rusiya imperiyasının XIX əsrin sonu – XX əsrin ilk onilliklərində yeritdiyi müstəmləkəçi xarici siyasət konkret tarixi faktlarla şərh edilmişdir.

Professor Əli Əliyevin Azərbaycanın kapitalizm və sovet dövründə iqtisadi tarixinin müxtəlif problemlərini tədqiq edən yüksək ixtisaslı tarixçi kadrlar yetişdirmək sahəsində böyük xidmətləri olmuşdur. Onun rəhbərliyi altında 12 gənc tədqiqatçı tarix elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Onlardan 8 nəfəri sonrakı dövrdə elmi tədqiqat işini uğurla davam etdirmiş, doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

“Azərbaycanın iqtisadi tarixi” istiqaməti üzrə elmi məktəbin sonrakı fəaliyyətində professor **Tofiq Talış oğlu Vəliyev** böyük xidmətləri olmuşdur. O, 1958-ci ildən AMEA Tarix İnstitutunda elmi araşdırmalara başlamışdır. Akademik Əlisöhbət Sumbatzadənin rəhbərliyi altında 1966-cı ildə “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ipək emalı sənayesi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1986-cı ildə isə “İmperializm dövründə Azərbaycanın sənayesi və proletariyatı” adlı doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş, Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə Bakı sənaye rayonundan kənar, regionlarda kapitalist sənayesinin inkişafı və fəhlə sinfinin formalaşması problemini hərtərəfli tədqiq etmişdir.

Professor Tofiq Vəliyev 1990-cı ildə BDU-da elmi-pedaqoji fəaliyyətə başlamış, 1993-cü ildə Slavyan ölkələri tarixi kafedrasının müdiri seçilmişdir. 190-dan çox elmi əsər, o cümlədən iqtisadi tarix məsələlərinə həsr olunmuş 5 monoqrafiyanın müəllifi olmuşdur. 1993-1997-ci illərdə Respublika Təhsil Nazirliyi nəzdində Tarix üzrə elmi-metodik şuranın sədri, 1995-2002-ci və 2007-2010-cu illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya komissiyasının Tarix elmləri üzrə Ekspert Şurasının sədri, 2005-2014-cü illərdə BDU “Xəbərləri” Humanitar elmlər seriyasının redaktoru olmuşdur. 2004-cü ildə Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmişdir.

Rəhbərliyi altında 2 doktorluq, 10 namizədlik dissertasiyası müdafiə olunmuşdur. Elm və təhsil sahəsində səmərəli fəaliyyətinə görə 2009-cu ildə “Şöhrət” ordeni ilə təltif edilmişdir.

2014-cü ildə vəfat edənə qədər 168 adda elmi əsər və məqalə yazmışdır.

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanın iqtisadi tarixinin araşdırılması Bakı Dövlət Universitetində müasir dövrdə də davam etməkdədir. Bu sətirlərin müəllifi – Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının professoru, tarix elmləri doktoru **Qabil Əli oğlu Əliyev** keçən əsrin 80-ci illərindən Şimali Azərbaycanda dəmir yolu nəqliyyatının yaranması və iqtisadiyyata təsiri problemlərini tədqiq etməklə məşğuldur. O, 1972-1977-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində təhsil almış, 1982-1985-ci illərdə bu ali məktəbin aspiranturasında təhsilini davam etdirmişdir. 1986-cı ildə “Bakı-Tiflis

dəmir yolunun çəkilməsi və onun Azərbaycanın iqtisadi, sosial və mədəni həyatına təsiri (XIX əsrin 80-90-cı illəri)” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. 2003-cü ildə “XIX-XX yüzilliyin başlanğıcında Şimali Azərbaycanda nəqliyyatın inkişafı” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır. 1995-ci ildə dosent elmi adı almışdır. 2005-ci ildən professor vəzifəsində çalışır.

Professor Qabil Əliyev Bakı Dövlət Universitetində elmi-pedaqoji fəaliyyətinin ilk illərindən SSRİ tarixi və Qafqaz tarixi fənlərindən praktik məşğələlər aparmış, mühazirə oxumağa başlamışdır. 1989-cu ildən isə həmçinin “XIX-XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda nəqliyyatın inkişafı” adlı ixtisas kursunu tədris etmişdir. İndiyə kimi 120-dən çox əsər və elmi məqalənin, o cümlədən 1 monoqrafiya, 3 dərslik, 2 dərs vəsaiti, 4 proqram, 2 metodik gösrərişlər hazırlayıb nəşr etdirmişdir. Onların içərisində elmi ictimaiyyətin maraqla qarşıladığı “XIX-XX yüzilliyin başlanğıcında Şimali Azərbaycanda nəqliyyatın inkişafı” (Bakı, 1995), “Azərbaycan nəqliyatı və iqtisadiyyatı (XIX əsr - XX əsrin ilk onillikləri)” (Bakı, 2002) adlı monoqrafiyaları, “Qafqaz tarixi” (Bakı, 2009) adlı ali məktəb tələbələri üçün dərsliyi xüsusi qeyd etmək lazımdır. Hazırda Qafqazda XIX-XX yüzilliklərdə nəqliyyatın inkişafı və diyarın iqtisadi həyatına təsiri problemi üzrə tədqiqatlarını davam etdirməkdədir.

1991-ci ildən Azərbaycan Respublikasında ali məktəb tarixində ilk dəfə Qafqaz tarixi fənnindən mühazirə kursu hazırlayıb Bakı Dövlət Universitetinin tarix, şərqşünaslıq, regionşünaslıq (qafqazşünaslıq) ixtisaslarında təhsil alan tələblərə tədris etməyə başlamışdır. 1994-cü ildə respublikada ilk dəfə “Qafqaz tarixi” fənnindən proqram hazırlayıb nəşr etdirmişdir. Bu proqram Azərbaycan Pedaqoji Universitetində, Sumqayıt, Gəncə, Naxçıvan, Lənkəran universitetlərində Qafqaz tarixi fənninin tədrisi üçün əsas olmuşdur.

Q.Əliyev ali məktəbdə elmi-pedaqoji fəaliyyəti davam etdirməklə yanaşı, orta məktəblər üçün dərslik və dərs vəsaitləri hazırlamaq sahəsində də fəal iş görmüşdür. 2005-ci ildə ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu və 10-cu sinfləri üçün “Yeni tarix” dərsliklərinin hazırlanmasında müəlliflər heyətinin üzvü kimi iştirak etmişdir. 2005-cü ildə tərtib etdiyi “Azərbaycan tarixi” adlı ümumtəhsil məktəbinin 10-cu sinfi üçün dərs vəsaiti “Abituriyent” jurnalının xüsusi buraxılışı kimi nəşr olunmuşdur.

1998-2002-ci və 2007-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Tarix elmləri üzrə Ekspert Şurasının elmi katibi və üzvü olmuşdur.

Hazırda “XIX-XX əsrin əvvəllərində Qafqazda nəqliyyatın inkişafı” adlı adlı monoqrafiya üzərində çalışır, nəqliyyatın regionun sosial-iqtisadi inkişafına təsiri məsələlərini tədqiq edir.

ГАБИЛ АЛИЕВ**О НАУЧНОЙ ШКОЛЕ, ИЗУЧАЮЩЕЙ НАШУ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ
ИСТОРИЮ**

Написание истории Азербайджана, особенно периода XIX века на основе современных научных методов тесно связано именем академика А.С.Сумбатзаде. Создание на базе кафедры Всеобщей истории Бакинского Государственного Университета научной школы по направлению «Экономической истории Азербайджана» был результатом его 50 летней научной и педагогической деятельности. Успешно продолжали этой научной школы в университете позже проф. А.П.Алиев и проф. Т.Т.Велиев.

QABİL ALİYEV**ABOUT SCIENTIFIC SCHOOL LEARNING OUR ECONOMIC HISTORY**

Writing history, especially the period of the 19th century on the basis of modern scientific methods is closely associated the name of academician A.S. Sumbatzade. Establishment of the Department of World history at Baku State University scientific schools bay the economic history of Azerbaijan was the result of his 50 flight of scientific and pedagogical activity. This continued successfully scientific school at the University later prof. A.P.Aliyev and prof. T.T.Veliyev.

Rəyçilər: t.e.d. İ.Məmmədov, t.e.d. A.Məmmədov

BDU-nun Tarix fakültəsinin "Qafqaz xalqlarının tarixi" kafedrasının 28 oktyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №16).